

determinatus, debent omnes in eo convenire; quoad alios vero sufficit convenientia mediorum ad finem, fidelitas in expressione veritatis, quin obstet si modi illi sint materialiter diversi.

69. II. Religio est veritas et iustitia; veritas quidem procedens a Deo, sive ut auctore naturae, sive ut auctore ordinis supernaturalis, determinante relations hominis ad illam; iustitia, quia inclinat ad reddendum Deo quod debitum est ei. Atqui veritas est una, et e contra error multiplex; iustitia etiam est una: nequit enim aliquid simul esse debitum et indebitum Deo. Ergo.

70. Re quidem vera religiones, quae in mundo sunt, contradictorie invicem opponuntur; ex contradictoriis autem, nonnisi unum potest esse verum. Secus verum esset, Deum verum esse tantum unum, uti Monotheistae tenent; et verum esset, Deos veros esse plures, uti volunt Polytheistae. Verum esset nonnisi naturalem religionem esse admittendam, uti Rationalistae docent; et verum simul esset admittendam esse religionem revelatam. Verum esset Mahumetem esse Prophetarum maximum, ut sibi persuadent Mahumetani; et eum esse solemnem deceptorem, uti ipsum habent omnes Christiani et Hebraei. Item, verum esset, Jesum Christum seu Messiam a prophetis praenunciatum advenisse, ut profitentur Christiani: et verum etiam esset, eum nondum advenisse, ut putant Hebraei: ipsum Jesum Christum esse verum hominem verumque Deum, ut credunt catholici ac fere omnes Christiani; et eum esse puram creaturam, ut blasphemabant olim Ariani, et blasphemant nunc eorum asseclae Sociniani: Jesum Christum fundasse unam visibilem Ecclesiam extra quam non sit salus: et posse extra Ecclesiam homines salvari, etc. Fingas religionem accommodandam esse diversarum regionum indoli ac moribus: ergo Romae ex. gr. credendum est Christum esse Filium Dei, et adorandum: apud Judaeos, eum esse impostorem, et crucifigendum; apud Turcas, eum esse praecursorem Mahumetis, et abiurandum!

71. *Dices I.*: Judaismus et Christianismus sunt duae religiones oppositae, uti dicitur in ipso arguento: et nihilominus Christiani censem Judaismum suo tempore fuisse veram religionem, sicut nunc Christianismus est verus.

Resp.: Judaismus et Christianismus non sunt duae religiones diversae et oppositae quoad essentiam, sed sunt una tantum ea-

demque: quatenus idem obiectum iis est, nempe Christus. At diversitas et oppositio est solum quoad *statum* et *formam*: Judaismus enim recte credebat Christum venturum; cum nunc e contra recte credant Christiani, eum iamdiu advenisse. Pariter praecpta legis moralia confirmata sunt in lege christiana: sed coheremonalia, cum essent figurae Christi eiusque Ecclesiae, recte adhibebantur quamdiu veritas non advenerat: nunc vero male adhiberentur, siquidem significant Christum adhuc venturum. Sed de his paulo fusius, cum sermo erit de Institutione Ecclesiae.

72. *Dices II.*: Plures e Protestantium sectis tenent in qualibet illarum posse homines salutem consequi, dummodo retineant fidem in Christum. Ergo non omnes religiones ita invicem opponuntur, ut non possit homo nisi in una ad aeternam vitam pervenire.

Respondeatur: 1) Licet sectae Protestantes habere videantur hanc mutuam tolerantiam; omnes tamen aequi infensa sunt Ecclesiae catholicae: id vero huius veritatem confirmat. Cum enim veritas sit una, et error multiplex (eo quod plures sunt viae quibus fit aversio a vero, et plures modi quibus ipsum impugnatur); necessario consequitur omnes errores opponi veritati, atque eam esse veram religionem revelatam, cui religiones omnes oppositae sunt — 2) Semel admissa veritate religionis christiana, facile ostenditur eius fidem debere esse *unam, unam* Ecclesiam in qua debent omnes illam profiteri, ac propterea *unam* religionem — 3) Si vere putant Protestantes, quemquam in qualibet eorum secta aequi salvari; cur dividuntur et subdividuntur in dies? si sufficit fides in Christum, cur excludunt ac impugnant catholicam Ecclesiam? — 4) Denique si consideretur, sectas Protestantes invicem non opponi, cum tamen opponantur omnibus aliis religionibus in mundo existentibus; sequeretur solum, indifferens esse ad *quamlibet* illarum pertinere, quod absque incommodo eis consentire posse videmur; at minime sequeretur indifferens esse *unam* illarum, aut aliam religionem (catholicam) profiteri.

73. III. Constituto principio de unitate verae religionis, ruit fundamentum *tolerantiae dogmaticae*. Iuverit tamen magis directe illam impugnare. Ac imprimis, si res sit cum haereticis, qui christianam revelationem retinent, sufficit hic exscribere quae bre-

viter tradit Becanus (l. c. n. 3.): « Sane, inquit, in Evangelio multa sunt, ex quibus constat, Christum unam fidem mandasse, variam ac multiplicem prohibuisse. Primo, voluit unam tantum esse Ecclesiam, unum ovile, unum baptismum. Haec autem sine unitate fidei consistere non possunt. Secundo, voluit discipulos suos attendere a falsis Prophetis: at in multiplici religione necesse est alios esse veros, alios falsos Prophetas. Ergo si hi excludendi sunt, fides una retinenda est; varia explodenda. Tertio, voluit Ecclesiam suam esse perpetuam, cui omnes inferorum potestates resistere non possint: at perpetua esse non potest si una omnium fides non sit, quod ipse testatur: "Omne regnum in seipsum divisum desolabitur." Lucae 11. 17. Apostolus disertis verbis id confirmat, Rom. 16. 17.: "Rogo autem vos fratres, ut observetis eos, qui dissensiones et offendicula praeter doctrinam quam vos didicistis faciunt: et declinate ab illis." Galat. 1. 8.: "Licet nos, aut Angelus de coelo evangelizet vobis, praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit" ».

74. IV. Generatim vero contra omnes *Indifferentistas relativos* ita arguere possumus: tenetur homo debito religionis erga Deum: adeoque — 1) Illi ut suo Auctori obsequium et servitutem praestare; — 2) ad Illum tamquam ad suum ultimum finem tendere; — 3) Illi tamquam infinite excellenti honorem et reverentiam exhibere (nn. 19-24.). Atqui semel admissa tolerantia *dogmatica*, non posset homo haec officia exhibere Deo. Ergo.

Prob. min. quoad 1^{am} partem. 1) Ut servus debitam servitutem exhibeat domino suo, debet illi ea exhibere officia quae dominus vult; ergo ut homo debitam servitutem et obsequium exhibeat Deo, debet illum colere eo modo quo vult ipse Deus. Sed *indifferentismus*, quem impugnamus, contrarium statuit principium; docet hominem posse pro suo libitu quamlibet religionem profiteri. Ergo.

2) Revera, uti saepe iam indicavimus, hoc non competit homini, neque ex natura rei, neque ex Dei concessione: non quidem ex natura rei; per se enim ius determinandi modum servitutem exhibendi apud dominum est: neque ex Dei concessione: quis enim dicet religiones invicem oppositas aequa Deum honore? Num Deum aequa honorat veritas et error, virtus et vitium?

Prob. min. quoad 2^{am} partem. 1) Nequeunt illi, qui per oppositas currunt vias, omnes ad eumdem terminum pervenire. Atqui, admisso *indifferentismo*, homines per oppositas vias currunt; siquidem variae religiones in mundo exsistentes invicem opponuntur. Ergo.

2) Nequit homo suum ultimum finem consequi, nisi recte ad illum tendat, implendo omnia officia quibus adstringitur, ac praesertim, quae praecipua sunt, officia erga Deum. Atqui admisso *indifferentismo*, homines non implerent officia erga Deum: non enim ei debitum obsequium et servitutem exhiberent. Ergo.

Prob. min. quoad 3^{am} partem. 1) Nequit honorem Deo exhibere qui ea profitetur, quae divinis attributis repugnant; haec enim iniuriosa potius sunt Deo. Atqui *Indifferentiae* ea profitentur, quae divinis attributis repugnant; siquidem profitentur Deum delectari mendacio et veritate; quod repugnat Dei veritati; profitentur Deo aequa placere malum et bonum; quod repugnat divinae sanctitati, etc. Haec quidem sequuntur, si animo retineamus veram religionem esse tum theoreticam tum practicam (nn. 11. seqq.), atque varias religiones invicem opponi.

2) Sane quaenam esset indifferentiae radix? Putatne *Indifferentista*, omnes religiones esse veras? tunc insanus esset, putans contradictoria simul esse vera. Admitteret enim haec et similia: *Christum esse merum hominem* et *Christum esse Deum*; Romanum Pontificem esse *Christi vicarium* et eumdem esse *Antichristum*, etc. — Censemne *unam* esse veram? tunc esset hypocrita, reliquas omnes aequa adprobando. — Indicatne demum *nullam* esse veram, sed omnes falsas? tunc esset impius in Deum, noxius in societatem, et hypocrita si aliquam exerceret. — Vide obiectiones apud Perrone (de Vera Religione, part. II. prop. 12.).

§ III.

Statuitur vera Doctrina de tolerantia civili.

PROP. IV. — 1. *Unitas in vera religione ad verum civilis societatis bonum per se apprime conductit* — 2. *atque suprema auctoritas ius habet et officium illam conservandi ac promovendi* — 3. *si tamen graviora quandoque mala ex illa timeantur, ad ea vitanda poterit pluralitas cultuum tolerari. Civilis ergo seu politica tolerantia non absolute, sed hypothetice tantum admitti potest.*

75. *Prob. prima pars.* I. Societas, ut recte dixit S. Augustinus, est « concors hominum multitudo ». Ergo quo maior est concordia sociorum inter se, et multitudinis cum auctoritate, eo perfectior erit ipsa societas. Atqui ex unitate religiosa maior habetur concordia. Ergo unitas religionis ad verum societatis bonum per se conductit.

76. Revera, nisi habeatur operatio, qua societatis membra coniunctis viribus prosequuntur aliquod commune bonum, non habetur operatio socialis, nec potest ipsa societas consistere. Sed societas est inter homines; operatio ergo socialis debet *humana* esse. Operatio autem humana procedere debet a voluntate, et voluntas non agit nisi praevio lumine intellectus. Ergo nisi habeatur coniunctio voluntatum et intellectum, non habebitur operatio socialis *humana*, nec ipsa externa operatio socialis poterit, saltem ad longum tempus, salva consistere. Iamvero intellectus non coniunguntur nisi cognitione eiusdem veritatis, sicut unio inter voluntates consistit in amore eiusdem boni; religio vero docet summum verum et summum bonum, et quae ad illud ducunt. Nisi ergo habeatur unitas in religione, deerit unitas mentium, voluntum, operationis externae; deerit perfectio propria societatis. — Nec dici potest, operationem externam societatis civilis non pendere a veritatibus religiosis. Nam religio ordinat ad ultimum finem, adeoque ad veram perfectionem et felicitatem (nn. 22. 23.); ultimo autem fini et amori felicitatis omnia subordinantur: religio

est praecipuum vineulum quo homines coniunguntur, est enim fons et origo omnis obligationis (nn. 26. seqq.): maximus ergo est religionis influxus in operationem socialem (1).

77. II. Praestat fere idem argumentum paulo aliter proponere, ut melius eius vis perspiciat. Ubi deest unitas mentium, seu ubi adest animorum dissensio, ibi est germen perturbationis. Atqui ubi est pluralitas cultuum, seu ubi deest unitas religionis, deest unitas mentium. Ergo ubi deest unitas religionis, adest germen perturbationis. Sed perturbatio est malum societatis, ad cuius dissolutionem tendit. Ergo.

78. Revera — 1) est in ipsa natura humanae mentis, ut possidens veritatem velit illam propagare; eo vel magis quod veritas aliis communicata non amittitur, sed augetur: atque eo ardentior est amor veritatis propaganda, quo maioris momenti illa est, et certius possidetur. « Quant au changement moral, inquit Guizot (*Hist. de la civil.* lec. 1.), qui s'opère dans l'homme quand il acquiert une idée... quel est le besoin qui s'empare de lui? c'est le besoin de faire passer son sentiment dans le monde extérieur, etc. ». Atqui veritas religiosa est maximi momenti, uti saepe iam diximus; ergo maximus est ardor illam propagandi. Sed ubi plures sunt religiones, oppositae quidem sunt inter se (nn. 75. seq.); si ergo unusquisque suam propagare velit, eamque aliis persuadere; qualis animorum dissensio inde non exsurget?

2) Insitum est humanae voluntati, natura sua ad bonum tendenti, ut, cum possit sine sui iactura, illud aliis participare desideret; atque eo ferventius est desiderium illud, quo pluris fit bonum quod possidetur. Imo est officium hominis erga alios, ut illis velit bonum, quod sibi metipsi vult; atque in quantum potest, illud aliis etiam procuret. Sed bonum, ad quod ordinat religio, est sumnum bonum, a quo aeterna felicitas pendet: maxima ergo est humanae voluntatis tendentia ad illud aliis etiam procuran-

(1) Hinc ipse Proudhon (*Confessions d'un révolutionnaire*) dixit: « Il est surprenant, qu'au fond de toute politique nous trouvions toujours la théologie ». Et Donoso Cortes (*Essai sur le catholicisme*, 1. 1. ch. 1.) addit: « Ce qui est surprenant c'est l'étonnement qu'expriment ces paroles. La Théologie n'est-elle pas la science de Dieu, l'océan qui contient et embrasse toutes les sciences, comme Dieu est l'océan qui embrasse toutes choses? »

dum. Sed ubi adest pluralitas religionum, unusquisque aperit aliis viam, quam ipse sequitur, ad summum bonum pervenienti; atqui viae illae sunt oppositae inter se. Ergo. « Exemplo sit, inquit Becanus (de Virt. Theol. c. 15. q. 6. n. 7.), discordia inter Isaac et Ismaelem in familia Abrahae: inter Jacob et Laban in Mesopotamia: inter Moysen et uxorem Sephoram, dum proficiscerentur in Aegyptum; quomodo ergo in toto regno, provincia, civitate, pax et concordia sperari potest, ubi religionis ac fidei summa est discordia? Vedit hoc olim Julianus Apostata, qui cum Christianorum Ecclesiam turbare ac pessum dare vellet, libertatem ac varietatem doctrinarum introduxit. Refert Ammianus, et ex illo Lipsius, in libro contra Dialogistam de una religione ».

3) Unusquisque in id tendit, ut se et societatem, cuius est membrum, a malis etiam materialibus liberet, ac suum ius quoad materialia etiam bona sartum tectumque servet. Atqui medium omnium efficacissimum id obtinendi, est religio, a qua omnis moralis obligatio pendet, et quae sola firmiter docet sanctionem quae sola valet homines in officio continere (n. 36.). Ergo, id unusquisque curare debet, ut integra maneat religio. At quaenam religio? Si unicuique permittitur eam religionem profiteri, quam ipse vult; quamnam securitatem possumus inde capere? Sectatores Mahumeti ex. gr. putant sancte ac meritorie agere, si Christianos prodant, bonis expolient, et trucident!

4) Neque haec mala vitari possunt, dicendo, posse auctoritatem civilem principia naturalis religionis urgere, atque ea punire quae publicam pacem perturbant. Nam — a) iam restringitur tolerantia civilis absoluta ad solam religionem revelatam; ac proinde atheismus, pantheismus, materialismus, etc. proscribendus esset; quaenam enim securitas, si negatur exsistentia naturae spiritualis, hinc libertatis, immortalitatis, etc.? — b) Rationes praecipuae, quibus adstruere nituntur hanc absolutam tolerantiam, sunt quia debitum religionis est solum erga Deum, cui soli reddenda est ratio; quia auctoritas civilis nequit aliis imponere veritatem quam non possidet infallibiliter, etc.: atqui si quid probant huiusmodi rationes, aequa valent pro religione naturali — c) Ut habeatur securitas in exercitio iustitiae, fidelitatis, etc., non sufficit ut suprema solum religionis naturalis principia reti-

neantur; sed requiritur ut consequentiae proprius proxim resipientes aequa admittantur: quod quidem, ut infra ostendemus, absque revelatione est moraliter impossibile — d) Quoniam *Tolerantiae absoluti* suum sistema propugnant nomine libertatis; nonne videtur magis libertati contradicere, ut homines adigantur externam operationem exserere quae cum suis principiis pugnat; quam eos adiuvare ad vera principia profitenda? « Quid est enim libertas? inquit Tullius (Paradoxon V.); potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est: qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maxime esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere: cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipsa proficiscuntur, eodemque feruntur; nec est ulla res, quae plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque iudicium; cui quidem etiam (quae vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit; sicut sapiens poeta dixit: *Suis ea cuique fingitur moribus?* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ita esset, pluribus verbis disserendum est: illud tamen et breve et confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Servi igitur omnes improbi ».

5) Hinc ipsi politici, quamvis ex falsis principiis, fassi sunt unitatem religionis ad verum societatis bonum conducere. Ita, ex. gr., Machiavelli (*La mente di un uomo di Stato*, l. 1. c. 12. § 4.) ait: « Quelli principi e quelle repubbliche, le quali si vogliono mantenere incorrette, hanno sopra ogni altra cosa a mantenere incorrette le ceremonie della religione e tenerle sempre nella loro venerazione. Perchè nessuno maggior indizio si puote avere della rovina di una provincia che veder disprezzato il culto divino ». Ita etiam Rogier (*Journ. des Débats*, 17. Avril 1844.): « En bonne politique, inquit, n'est-il pas préférable de réunir en un seul corps les divers membres d'un pays que d'en perpétuer la division? un corps politique ne devient nation, qu'autant qu'il a une âme nationale » — Cf. Bergier (*Dict. Theol.*, V. *Tolérance*), ubi philosophorum omnium nationum testimonia refert.

79. *Prob. secunda pars. I.* Ipsa societas ius habet et officium profitendi ac promovendi veram religionem (nn. 37. seqq.). Atqui vera religio est una (nn. 74. seqq.). Ergo ius habet et officium profitendi ac promovendi unicam religionem. Porro ius est potestas moralis, adeoque secundum rectam rationem: ergo nequit dari ius ad falsas religiones profitendas: pariter nequit dari officium prosequendi malum; at omnes religiones, praeter unicam veram, malae sunt.

80. II. Tenetur suprema auctoritas verum societatis bonum promovere; sed unitas in vera religione maxime cedit in societatis bonum; ergo tenetur hanc unitatem promovere et conservare.

81. III. Tenetur civilis auctoritas iura subditorum tueri, atque debiles praesertim contra iniustas fortiorum aggressiones defendere. Atqui id non praestaret, si in societate iam possidente unitatem in vera religione, pluralitatem cultuum permitteret atque protegeret. Ergo — Revera — 1) quod facit publicum vitium in ordine pratico, id facit error in ordine speculativo, qui tandem et ad proxim descendit; atqui publicum vitium est scandalum inducens aliorum ruinam, etc. — 2) Quemadmodum abusus vis locum habere potest in ordine materiali, ita etiam in ordine morali. Quare qui maiori ingenio, doctrina, eloquentia pollent, his donis abutentes facile possunt ignorantibus aut rudioribus nocere. Quemadmodum ergo debet societas debiliores tueri contra potentiores sua vi abutentes in ordine materiali, ita etiam in morali. Sed id non facit, si, ubi viget unitas in vera religione, permittitur ut quisque propagare possit falsos cultus. Ergo — Hinc patet quam merito S. Pontifex hanc *absolutam tolerantiam dixerit libertatem perditionis*.

82. IV. Contra *Catholico-liberales* possunt addi auctoritates Patrum; siquidem S. Pontifex Pius IX. (in cit. Encycl. *Quanta cura*) ait: « *Contra sacrarum Litterarum, Ecclesiae, sanctorumque Patrum doctrinam*, asserere non dubitant, “optimam esse conditionem societatis, in qua imperio non agnosceatur officium coerendi sancitis poenis violatores catholicae religionis, nisi quatenus pax publica postulat” ». Revera S. Augustinus (ep. 185. alias 50.) scribit: « *Cum nondum Reges Domino servirent, sed adhuc meditarentur inania adversus Dominum et adversus Chri-*

stum eius, non utique tunc possent impietas legibus prohiberi, sed magis exerceri... Postea vero quam coepit compleri quod scriptum est: “*Et adorabunt eum omnes Reges terrae, omnes gentes servient illi,*” quis mente sobrius Regibus dicat: Nolite curare in regno vestro a quo oppugnetur Ecclesia Domini vestri; non ad vos pertineat in regno vestro quis velit esse sive religiosus, sive sacrilegus; quibus dici non potest: Non ad vos pertineat in regno vestro quis velit pudicus esse, quis impudicus? An fidem non servare levius est animam Deo quam feminam viro? » S. Gregorius M. (lib. 2. ep. 11.) inquit: « *Ad hoc potestas super omnes homines dominorum nostrorum pietati coelitus data est, ut, qui bona appetunt adiuventur, ut coelorum via largius pateat, ut terrestre regnum coelesti regno famuletur* ». S. Leo M. (ep. ad Turrib.) scribit: « *Profuit ista districtio ecclesiasticae lenitati, quae etsi Sacerdotali contenta iudicio, cruentas refudit ultiones, severis tamen Christianorum principum constitutionibus adiuvatur: dum ad spirituale nonnunquam recurrunt remedium, qui timent corporalem supplicium* ».

83. Thesis *quoad 3^{am} partem* probari non indiget; tum quia a nemine impugnatur, tum quia patet ex dictis (nn. 72. seq.). — Cf. quae de tota hac quaestione solide et eloquenter disserit Taparelli (*Drit. Nat.* vol. I. dis. 4. c. 4. a. 2.).

§ IV.

Difficultatibus satisfit.

84. *Dices I.: Auctoritas civilis nullum ius habet conservandi aut promovendi unitatem in vera religione; ergo tolerantia politica debet absolute admissi — Prob. antec.* Religio est voluntaria ac libera dependentia a Deo (n. 9.); talis autem dependentia necessario supponit adhaesionem intellectus veritati (n. 12.): ergo qui non potest conservare et promovere unitatem in veritate, nec ius habet conservandi et promovendi unitatem verae religionis. Sed auctoritas civilis id certe non potest; cum infallibilis non sit, et ius aliis imperandi adhaesionem intellectus absque infallibilitate intelligi nequeat. Ergo.